

СТАТТІ

УДК 78.421;78.491;78.27;78.1

DOI 10.32782/2224-0926-2024-1-48-1

Антонюк Ірина Миколаївна
кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри історії музики,
Львівська національна музична академія імені М.В. Лисенка
<https://orcid.org/0000-0002-4979-3828>

КОНЦЕПТ «ЧАСУ» В КАМЕРНІЙ МУЗИЦІ СУЧАСНИХ КОМПОЗИТОРОК УКРАЇНИ ТА КИТАЮ

У статті на прикладі творів для фортепіанного ансамблю сучасних композиторок України та Китаю запропоновано розгляд індивідуальних авторських підходів до інтерпретації концепту «час». Мета статті полягає в виявленні ознак втілення програмних образів у творах для двох фортепіано з позиції трактування концепту «час». Наукова новизна полягає в першому в українському музикознавстві зверненні до творчості однієї з наймолодших представниць української композиторської школи Анастасії Сисенко і більш зрілої сучасної китайської авангардистки Ши Фухун та в першому розгляді їх творів в аспекті переосмислення часового континууму в програмних образах. Висновки. Спираючись на праці сучасних науковців – музикознавців О. Самоїленко, Лу Цзе, лінгвістів та розробників проблематики естетики і філософії мистецтва М. Маркової, О. Лозової, Е. Бондаренко – методом семіотичного аналізу з'ясовано семантичні ознаки концепту «час», який окреслено як ментальну одиницю свідомості. З'ясовано багатокомпонентність системи значень концепту «час». Серед творів сучасних композиторок України і Китаю виявлено і відібрано для аналізу найпоказовіші приклади втілення цього концепту в ансамблевих творах для двох фортепіано – в Сонаті-фантазії А. Сисенко і Фантазії «Слід часу» Ши Фухун. Розгляд цих творів китайської та української композиторок було обрано з метою компаративного аналізу та узагальнення специфіки трактування концепту на прикладі особливо віддалених ментальних ареалів. Віддалених не лише в географічному сенсі, але й світоглядному, філософському, звичаєвому, в укладених діаметрально протилежних вікових традиціях естетики і музичної культури. Встановлено, що виникнення обох творів було інспіровано впливом різних емоційних та життєвих факторів. Узагальнено риси стилістики розглянутих творів: ліризм як характерна домінанта української музики (в Сонаті-фантазії А. Сисенко); звернення до авангардних технік композиції в творчості китайських композиторів початку ХХІ ст. при збереженні питомих для національної китайської музики традицій – спираючись на специфіку ладотональної системи, метроритміки та імітування тембральної палітри китайських традиційних інструментів (в Фантазії Ши Фухун). Доведено логічність застосування категорії концепту «час» у композиторській програмній творчості.

Ключові слова: фортепіанний ансамбль, час, композитор, інтерпретація, виконавство, музична мова.

Antonyuk Iryna. The concept of “time” in the chamber music of modern composers of Ukraine and China

The article deals with individual author's approaches to the interpretation of the concept of “time”, based on the example of works for a piano ensemble by modern composers of Ukraine and China. The scientific novelty consists in the first reference in Ukrainian musicology to the work of one of the youngest representatives of the Ukrainian school of composers, Anastasia Sysenko, and a

more mature modern Chinese avant-garde artist Shi Fuhong, and in the first consideration of their works from the standpoint of rethinking the time continuum in programmatic images. Conclusions. Based on the works of modern scientists-linguists and developers of the problems of aesthetics and philosophy of art M. Markova, O. Lozova, E. Bondarenko, musicologists O. Samoilenko, Lu Jie, the semantic features of the concept "time", which is defined as a mental unit of consciousness, were elucidated by the method of semiotic analysis. The multicomponent character of the system of meanings of the concept "time" was clarified. Among the works of modern composers of Ukraine and China, the most representative examples of its embodiment in ensemble works for two pianos were identified and selected for analysis: in A. Sysenko's Fantasy Sonata and Shi Fuhong's Fantasy "Trace of Time". The study of the works of Chinese and Ukrainian female composers was chosen for the purpose of comparative analysis and generalization of the specifics of the interpretation of the concept on the example of particularly remote mental areas. Distant not only in a geographical sense, but also in a worldview, philosophical, customary, and most importantly, in diametrically opposed settled age-old traditions of aesthetics and musical culture. The analysis of the most revealing examples is presented in the proposed research. It was established that the emergence of each of them was inspired by the influence of completely different emotional and life factors. The stylistic features of the works considered are summarized, such as lyricism as a characteristic dominant feature of Ukrainian music in A. Sysenko's Fantasy Sonata; the application of avant-garde composition techniques in the works of Chinese composers of the early 21st century. in Shi Fuhong's Fantasy. The logic of using the category of the concept "time" in composers' programmatic creative work is proven.

Key words: piano ensemble, time, composer, interpretation, performance, the language of music.

Аналіз попередніх досліджень. Проблематика концепту «час» в музикознавстві ще не розглядалась. Естетичному осмисленню філософської категорії «часу» присвячено працю О. Задорожної. Проблематику визначення концепту вивчено при спіранні на праці літературознавців. Є. Бондаренко презентує модель «часу» як концептуальну мережу, як систему логічних зв'язків. М. Маркова розробляє версії концепту для застосування в літературній сфері. О. Лозова обирає метод семіотичного аналізу категорії «час» і окреслює його як ментальну одиницю свідомості. Розробкам семантичної типології музики і феномену концептосфери в індивідуальній композиторській творчості присвячено праці О. Самойленко, яка стверджує про пріоритетність літературного тексту в осмисленні єдності семантичних інтерпретацій концепту. Серед праць китайських мистецтвознавців зустрічаємо звернення до проблематики «концепту» стосовно фортепіанної творчості в дослідженні Лу Цзе, яка розглядає концепт в парадигмі європейської та китайської музичної культури в розрізі еволюціонування позицій китайських композиторів щодо образу країни та методів опосередкування китайської тематики.

З позиції трактування концепту «час», ознаки музичного втілення програмних образів у Сонаті-фантазії А. Сисенко та Фантазії для двох фортепіано Ши Фухун сформовано при особистому прослуховуванні цих творів під час концерту (Сисенко) і в записі (Ши Фухун). Друкованих версій запису цих творів поки ще немає. Про роздуми Ши Фухун про слабок на сучасному етапі прийняття китайською аудиторією творів експериментальної музики узагальнено при вивченні статті Лу Туна.

Матеріали та методи. Матеріалом статті стали найсучасніші ансамблеві твори – Соната-фантазія Анастасії Сисенко для фортепіано в 4 руки і Фантазія «Слід часу» Ши Фухун для двох фортепіано. Методологічна база дослідження ґрунтується на поєднанні міждисциплінарного підходу і комплексу методів, до якого входять

філософсько-естетичний, музикознавчий, історико-культурологічний, джерелознавчий та емпіричний методи.

Стосовно практичного втілення концепту «час» у творах української і китайської композиторок з філософсько-естетичної позиції здійснено аналіз трактування узагальнених програмних образів в поєднанні із звукозображальною і звуконаслідувальною сферами.

У термінологічному компендіумі категорія «концепт», як смисловий знак або загальна думка формулювання, є найбільш відповідною для визначення проблематики просторово-часових характеристик у музичних творах, а отже – вирішення поставленого в цьому дослідженні завдання – виявити в творах для двох фортепіано ознаки втілення програмних образів в сенсі переосмислення часового континууму.

«Час» є одним з найважливіших концептів всього людського буття, універсальною та однією з фундаментальних категорій у філософії, соціології, культурології і навіть музичному мистецтві¹. Час характеризує буття як плинне, здатне до зміни своїх станів. Це багатокомпонентна система значень, що вербалізують більш конкретні характеристики як, наприклад, ритм, тривалість, незворотність, рух від минулого до теперішнього або майбутнього, період і навіть ціла епоха. У вербальному сенсі в художній мові концепт «час» може ототожнюватися з ознаками хронікальності, послідовності чогось, тягlosti, способу існування, конкретизувати про закономірність або випадковість явищ, метафорично характеризувати емоційні градації, образи руху чи результат дії тощо.

Сучасні науковці виділяють важливість ролі часу як одного з невід'ємних чинників функціонування людини та формування тлумачення нею інформації. Доктор філологічних наук, фахівець з лексичної семантики та когнітивної лексикології Є. Бондаренко зауважує, що «модель часу презентується як концептуальна мережа, система логічних зв'язків концепту час»². Час є не лише макроконцептом. Як мікроконцепт, цей термін може характеризувати різні визначення. Наприклад, іменник «весна» може метафорично ототожнюватися з найрізноманітнішими характеристиками: «пора року», «стан душі», «період життя», «пробудження» (душевного стану, природи, думки людства), «розквіт» (природи, творчості, можливостей, фізичного здоров'я тощо).

Аналогічно до лінгвістичних наук, застосування типології семантики концепту «час» можемо з ще більш різноманітним нюансуванням спостерігати в музичному мистецтві, зокрема в підході до тлумачення знаків понятійної сфери в композиторській творчості, в аспектах вивчення цього концепту та його застосування в наукових музикознавчих працях.

Поняття «концепт» і «концептосфера» останнім часом починають активно розроблятися дослідниками, презентуючи в науковій літературі еволюцію розробки цих категорій. Українська дослідниця М. Маркова з'ясує походження цих термінів і розробляє їх робочі версії для успішного застосування в літературній сфері³. О. Лозова, характеризуючи термін «концепт», обирає метод семіотичного аналізу категорії «час» і, окреслюючи його як ментальну одиницю свідомості, виокремлює два підходи до його тлумачення:

¹Задорожна О. М. Естетичне осмислення філософської категорії часу в метафоричних конструкціях. *Лінгвістика*. Луганськ: Альма-матер, 2007. № 2. С. 175–182.

²Бондаренко Є. Еволюція поняття часу в англійській мові та у дискурсі». Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2012. 35 с.

³Маркова М. В. «Концепт» та «концептуалізація» у сучасному літературознавстві. *Питання літературознавства*: науковий збірник. Вип. 74. Чернівці: Рута, 2007. С. 317–324.

як ретроспективну експертну оцінку, що дозволяє при спіранні на історичне минуле пояснити актуальний стан менталітету певного народу; як емпіричний опис існуючого крізь виявлення більш глибинних свідомісних процесів⁴. Музикознавиця, доктор мистецтвознавства Олександра Самойленко, дослідниця зокрема в сфері семантичної типології музики, сучасного гуманітарного знання та психології мистецтва, розглядаючи феномен концептосфери в індивідуальній композиторській творчості стверджує, що літературний [поетичний] текст виступає як єдність семантичних інтерпретацій концепту⁵. Розгляд поняття «концепт» вже привернув увагу й китайських мистецтвознавців. Уперше звернення до цієї проблематики зустрічаємо в дослідженні «Категорія «концепту» в парадигмі європейської та китайської музичної культури» (2015) молодій музикознавиці Лу Цзе, яка розглядає його стосовно фортепіанної творчості. Авторка відзначає, що саме «концепт» найточніше передає особливості багатовимірного сприйняття і художнього трактування різних тематичних груп музичних творів: «Адже концепт як філософська категорія містить необхідний рівень узагальнення і універсалізації, за допомогою якого можна найточніше і найповніше розкрити задуми композиторів у сфері широкій програмній тематики фортепіанної творчості»⁶.

Використання семантики концепту «час» видається особливо влучним з огляду його практичної придатності для конкретизованого тлумачення програмної інструментальної музики. В контексті безпосереднього (не задумуючись) або опосередкованого (непрямого) звернення до концепту «час» в творчості композиторів зустрічаємо чимало прикладів. Адже мова музичного мистецтва має надто багатий арсенал музичних засобів для відтворення його узагальнено-сміслового підтексту.

Для досягнення мети представленого дослідження при розгляді творів для інструментального ансамблю українських і китайських композиторів, зупинимось на підходах реалізації концепту «час» на прикладі двох найсучасніших творів для фортепіанного ансамблю – Сонати-фантазії української композиторки Анастасії Сисенко і Фантазії «Слід часу» китайської композиторки Ши Фухун. Обидва твори написані для двох фортепіано, а їх виникнення було інспіровано під впливом зовсім різних емоційних та життєвих факторів.

Соната-фантазія А. Сисенко створена нещодавно (2024), адресно орієнтуючись «на виконавця» – фортепіанного дуету *Dovhan & Zubko Piano Duo*, якому вона й присвятила цей твір. Перше виконання твору призначалось спеціально для концерту під гаслом «Фортепіано в чотири руки», що відбувся в лютому 2024 р. в концертному залі Львівського будинку органної та камерної музики. В рекламному періодичному виданні «*Organ Hall Post*» анонсувалось, що «... в новій програмі ансамбль презентує твори трьох львівських композиторок – Вероніки Мішеніної, Анастасії Сисенко і Богдани Фроляк, два з яких створені спеціально для *Dovhan & Zubko Piano Duo* і прозвучать на сцені вперше»⁷.

⁴ Лозова О. Ю. До проблеми визначення концепту. *Концептологія*. Розділ V, Київ: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 2007. С. 141.

⁵ Самойленко О. І. Психологія мистецтва: сучасні музикознавчі проєкції: монографія. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2020. 235 с.

⁶ Лу Цзе. Категорія «концепту» в парадигмі європейської та китайської музичної культури. *Наукові збірки Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової*. Одеса : ОНМА, 2015. Вип. 21. С. 307.

⁷ Газета «*Organ Hall Post*». Перша львівська газета про Органний зал. Львів, лютий 2024. С. 2.

Щодо образно-емоційного імпульсу, до написання цього твору композиторку спонукали настрої і почуття неспокою та хвилювань, що виникли внаслідок пережитих подій вкрай жорстокої і масштабної гібридної війни, яка вже третій рік поспіль відбувається в Україні.

Саме така, найважливіша і найактуальніша для кожного українця тематика сьогодення з початком війни увірвалась у тренди українського мистецтва. Приклад її втілення спостерігаємо в найпершому творі А. Сисенко, що з'явився відразу після завершення навчання на композиторському факультеті Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка.

Сьогодні композиторська творчість, як і творчість в будь-якій іншій мистецькій галузі – в малярстві, літературі, декоративно-ужитковому мистецтві тощо – це те, що продовжує ідентифікувати українців як націю. Українські митці продовжують розвивати свої таланти в будь-яких проявах: хтось пише музику, хтось складає вірші, організовує концерти, фотографує, пише картини. Час війни в найсокровенніших емоціях «захищати Батьківщину», «боротись», «вижити», «перемогти» залишив своє глибоке особистісне відображення в творі львівської композиторки. Сучасна письменниця Олена Самохіна нещодавно писала: «Коли почалась війна, у мене скінчились слова. Вони стояли в горлі і не йшли далі. Ні почуттями. Ні віршами. ... Все було заблоковано шоком від смертей і страждань моїх співвітчизників. ... Митцем у цій війні залишився той, хто зміг подивитися смерті в обличчя і доторкнутися до дивної і страшної насолоди потойбіччям»⁸.

Чи можливе зараз, під час війни музичне мистецтво? Так, воно має значення, і повинно існувати та розвиватись навіть у найскладніші часи нашого життя, бо серед щоденних стресів спроможне нести естетичний і культурний розвиток України, допомагає українцям вистояти.

Кожний мистець в контексті інформаційного наповнення концепту «час» розвиває свою творчість індивідуально. Сюїта-фантазія А. Сисенко, розвиваючи концепт «час», постає неординарним зразком його наповнення з позиції витонченості специфіки гендерного контенту. Хоча між творчістю чоловіків і жінок різниці немає. Є певні відмінні якісні фактори роботи, найяскравішим проявом яких може бути емоційна площина. Хоча й це не є обов'язковим.

Підсвідомо обираючи «час» як «час війни», Сисенко по-жіночому вербалізує іменник «війна», метафорично ототожнюючи його з характеристиками «емоційна напруженість», «страх», «неспокій», «розгубленість», «надія», «очікування» [перемоги; розв'язання проблеми, миру?]. В цих характеристиках знаходимо пояснення притаманного її творчості романтичного підходу щодо вибору музичного жанру, форми твору, специфіки індивідуального емоційного втілення думок, підходу до вибору і трактування музично-виражальних засобів.

Для цього композиторка обирає жанр романтичної фантазії з її вільною одночасною формою, гостро драматичним розгортанням сюжету в поєднанні з властивим українській музиці ліризмом картинного звукопису. Згідно з посиленням в сучасному компендіумі структурної організованості форми фантазії, музична форма твору Сисенко нагадує сонату. Це авторка декларує в самій назві: «соната-фантазія», продовжуючи тенденцію романтичного мистецтва, коли до визначення жанру фантазії додавалась допоміжна інформація: вальс-фантазія, балада-фантазія, соната-фантазія. Риси сонатності

⁸ Ярослав Сухомлин. Мистецтво під час війни – яке воно? *Чернігівська Медіа Група*. 20.09.2022. URL: <https://www.0462.ua>

виявляються в структурі твору: вступ, з інтонацій якого проростає тема головної партії (вербалізація «війни» як напруги, страху і неспокою), побічна партія (сфера ліричних емоцій з підтекстом надії, очікування щасливого розв'язання); розробка, де боротьба двох начал реалізується засобами метро-ритму і динаміки від *ppp* до *fff*; реприза, де немов стверджується ідея перемоги світла (життя) над темрявою (смертю).

Виникнення Фантазії «Слід часу» («*Trace of Time*») Ши Фухун стало наслідком кількарічного перебування композиторки дуже далеко від Батьківщини (в США, а потім у Франції). Розлука з Батьківщиною викликала в душі мисткині лавину зростаючих на цьому тлі почуттів нестерпно загостреної ностальгії та відчуття «часу» як географічного віддалення її від рідної землі. Також у цьому творі Ши Фухун трактує «час» як радикальну різницю в рівнях пізнання способів історичної розвиненості музичного мистецтва на її далекому рідному азійському континенті та американському.

Цей твір композиторки слід розглядати крізь призму питомих для її національної музики традицій у спіранні на специфіку ладотональної системи, метроритміки та імітування тембральної палітри китайських традиційних інструментів. У першій версії Фантазії «Слід часу» було задумано нею для двох фортепіано і двох національних ударних – великого за розмірами двобічного барабана «гангу» і металевого, підвішеного на перекладні барабана-дзвона «джун». В цьому як одне зі своїх завдань, вона реалізовувала прагнення не лише ширше популяризувати на Заході твори китайської музики, але й популяризувати зовсім незнані там екзотичні за тембровим звучанням, матеріалом виготовлення і зовнішнім виглядом давні національні музичні інструменти Китаю та інтегрувати їх в культуру інших континентів. У другій версії Фантазії «Слід часу», створеної персонально для дуету виконавців-піаністів – для двох фортепіано, Ши Фухун додала в фактуру обох фортепіанних партій імітацію специфічних ритмоформул цих ударних і прийоми звуконаслідування відлуння ударів на них.

Фантазія «Слід часу» Ши Фухун для двох фортепіано в виконавському ансамблевому аспекті постає одним з найскладніших творів. Крім тонкого і чіткого спільного відтворення великої гами емоцій, образів, що великою мірою досягаються шляхом бездоганного виконання надскладних нюансів ритміки, твір вимагає особливо якісного добору учасників ансамблю за типом «яскрава індивідуальність» – «яскрава індивідуальність».

Щодо стилістики, цей твір, безумовно, належить до мистецтва авангарду з його ідейно-естетичними установками художніх течій футуризму, сонорики, частково конкретної музики, інколи навіть елементів дадаїзму. Багато слухачів, особливо в Китаї, до цього часу нехтують і не приймають подібні експерименти. На це композиторка має свою відповідь: «Якщо ми хочемо прогресувати і вдосконалюватися, нам, китайцям, слід швидше навчатись у Заході і переймати його досвід. Цей процес повинен бути двобічним, оскільки для загального розвитку світового музичного мистецтва треба постійно навчатись один в одного»⁹. Додамо лише, що для того, аби невідготовлена слухачка аудиторія легше могла сприймати авангардну та ультраавангардну музику (яким зокрема є цей приклад), треба накопичувати досвід і постійно підвищувати художній рівень аудиторії, необхідна постійна практика розуміння цієї музики, принаймні на емоційному рівні.

Висновки. Методом семіотичного аналізу з'ясовано семантичні ознаки концепту «час», який окреслено як ментальну одиницю свідомості. З'ясовано багатоконпонентність системи його значень. Проаналізовано приклади втілення концепту «час» в ансамблевих творах для двох фортепіано А. Сисенко і Ши Фухун. Узагальнено риси

⁹ Лу Тун. Специфічні риси фортепіанних творів Ши Фухун. Пекін: Народна музика, 2022. С. 23.

стилістики розглянутих творів: ліризм як характерна домінанта української музики в Сонаті-фантазії А. Сисенко; звернення до авангардних технік композиції футуризму, сонорики, частково конкретної музики і дадаїзму в Фантазії Ши Фухун. Доведено логічність застосування категорії концепту «час» у композиторській програмній творчості.

Обидва твори можуть значно збагатити і розцвітити репертуар сучасних виконавських фортепіанних дуетів. Завдяки переконливості музичного втілення ідей та образів, продуманості музичної форми і влучно обраних яскравих виражальних засобів вони заслуговують на найширше пропагування.

Література

1. Бондаренко Є. Еволюція поняття часу в англійській мові та у дискурсі». Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2012. 35 с.
2. Задорожна О. М. Естетичне осмислення філософської категорії часу в метафоричних конструкціях. *Лінгвістика*. Луганськ: Альма-матер, 2007. № 2. С. 175–182.
3. Лозова О. Ю. До проблеми визначення концепту. *Концептологія*. Розділ V, Київ: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 2007. С. 139–144.
4. Лу Тун. Специфічні риси фортепіанних творів Ши Фухун. Пекін: Народна музика, 2022. С. 18–24.
5. Маркова М. В. «Концепт» та «концептуалізація» у сучасному літературознавстві. *Питання літературознавства: науковий збірник*. Вип. 74. Чернівці: Рута, 2007. С. 317–324.
6. Organ Hall Post. Перша львівська газета про Органний зал. Львів, лютий 2024. 4 с.
7. Самойленко О. І. Психологія мистецтва: сучасні музикознавчі проєкції: монографія. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2020. 235 с.
8. Сухомлин Ярослав. Мистецтво під час війни – яке воно? Чернігівська Медіа Група. 20.09.2022. URL: <https://www.0462.ua>

